

Wariacje na temat wariacji

Grupa odbiorcza: klasy I–III gimnazjum

Czas realizacji: 60 minut

Cele:

- zapoznanie z sylwetkami i twórczością wybitnych kompozytorów oraz instrumentalistów – Niccolò Paganiniego i Witolda Lutosławskiego (dodatkowo Andrzeja Panufnika),
- rozwijanie umiejętności „ukierunkowanego słuchania”,
- kształcenie umiejętności rozróżniania obsady wykonawczej,
- próba zrozumienia techniki wariacyjnej w muzyce,
- korelacja wiedzy muzycznej z innymi dziedzinami (historia, sztuka, literatura).

Materiały i programy:

- stanowisko komputerowe z dostępem do internetu i możliwością odtwarzania plików dźwiękowych,
- nagranie „24 Kaprysu na skrzypce solo” op. 1 Niccolò Paganiniego i „Wariacji na temat Paganiniego” Witolda Lutosławskiego w dwóch wersjach (na dwa fortepiany oraz na fortepian i orkiestrę),
- rzutnik multimedialny,
- opcjonalnie – przykłady partytur „24 Kaprysu na skrzypce solo” op. 1 Niccolò Paganiniego i obu wersji „Wariacji na temat Paganiniego” Witolda Lutosławskiego,
- opcjonalnie – „Encyklopedia muzyczna PWM”, część biograficzna, red. Elżbieta Dziębowska, hasła: Lutosławski, Paganini, Panufnik.

„Wariacje na temat wariacji” to zajęcia do zrealizowania zarówno w sali wykładowej, jak i w typowej szkolnej klasie zaopatrzonej w stosowny sprzęt. Zajęciom przyświecają dwa główne cele. Pierwszy to zapoznanie uczniów z postaciami wybitnych muzyków – twórców i wykonawców. W trakcie lekcji najwięcej uwagi należy poświęcić Witoldowi Lutosławskiemu, jednemu z najwybitniejszych polskich kompozytorów (obok Fryderyka Chopina i Karola Szymanowskiego). Drugi cel to kształcenie umiejętności świadomego słuchania muzyki. Z jednej strony chodzi o słuchowe zwracanie uwagi na rozmaite elementy „budujące” utwór, podobieństwa i kontrasty, a także inne szczegóły czysto muzyczne; z drugiej strony – o

rozwijanie w młodym słuchaczu poczucia dobrego smaku w muzyce i jednocześnie kształtowanie jego gustu oraz własnego zdania na temat sztuki w ogóle.

Przebieg zajęć

Część 1

Na początku zajęć prowadzący prezentuje grupie nagranie „24 Kaprysu na skrzypce solo” Niccolò Paganiniego. Mniej więcej w połowie utworu przerywa odtwarzanie pliku dźwiękowego i przechodzi do zadawania pytań/dyskusji z młodzieżą:

- Ile instrumentów grało?
- Czy ktoś wie, jaki instrument usłyszeliśmy?
- Czy utwór, którego fragmentu wysłuchaliśmy, wydaje się wam łatwy, czy trudny dla skrzypka? Dlaczego łatwy/trudny? (To pytanie może stanowić przyczynek do krótkiej dyskusji na temat tego, co uczniowie usłyszeli w utworze. Młodzież nie musi znać fachowych pojęć muzycznych, ale z pewnością część osób będzie umiała uzasadnić swoją odpowiedź, opisując wrażenia słuchowe własnymi słowami).

Po wysłuchaniu fragmentu utworu uczniowie zauważają (przy pomocy nauczyciela), że kompozycję można podzielić na odcinki o zbliżonym czasie trwania, które w pewnych aspektach są do siebie podobne, a w innych ze sobą kontrastują. Nauczyciel prezentuje jeszcze raz początek utworu – pojawia się ogólne wyjaśnienie pojęcia „tematu” wariacji. Następnie nauczyciel prezentuje kilka kolejnych odcinków, nazywając je „wariacjami” i pokrótce zwracając uwagę na te cechy, które podlegają w utworze technice wariacyjnej. Dla młodzieży nieobitej z terminologią muzyczną najistotniejsze w słuchowym rozróżnianiu szczegółów będą z pewnością podstawowe kontrasty: głośno–cicho, szybko–wolno, wysoko–nisko, „gęsto”–„rzadko” itp. By zapoznać uczniów z całością kompozycji, utrwalając jednocześnie pojęcie wariacji, prowadzący odtwarza utwór od momentu przerwania nagrania do końca, a uczniowie próbują wyznaczyć (poprzez zasygnalizowanie np. podniesieniem ręki) kolejne cezury – pojawianie się kolejnych wariacji.

Na zakończenie tej części zajęć prowadzący podaje i krótko wyjaśnia tytuł utworu, określa orientacyjny czas jego powstania oraz w kilku zdaniach przybliża uczniom postać wybitnego wirtuoza skrzypiec i kompozytora Niccolò Paganiniego. Wskazane są krótkie ciekawostki dotyczące tej postaci, a także źródła ikonograficzne prezentowane na ekranie rzutnika multimedialnego.

Część 2

Prowadzący prezentuje kolejny przykład muzyczny – „Wariacje na temat Paganiniego” Witolda Lutosławskiego w wersji na dwa fortepiany. Po odtworzeniu fragmentu utworu zadaje uczniom pytania, np.:

- Jaki instrument/instrumenty usłyszeliśmy? (Część osób z grupy z pewnością odpowie, że fortepian, a część, że pianino. To dobra okazja do wyjaśnienia uczniom różnic między tymi dwoma instrumentami, zarówno w budowie, jak i sposobie zastosowania. Należy także dodać, że nagranie mogło niektórych zmylić, usłyszeliśmy bowiem nie jeden, a dwa fortepiany. Właśnie na taką obsadę wykonawczą jest przeznaczony ten utwór.),
- W czym zaprezentowana kompozycja jest podobna do „24 Kaprysu na skrzypce solo” Niccolò Paganiniego, a czym się różni? (To pytanie kluczowe dla dyskusji z uczniami. Wspólnie ustalamy rozmaite muzyczne podobieństwa i różnice w obu utworach, wskazujemy na analogię tematu wariacji Paganiniego i Lutosławskiego, omawiamy możliwości kompozytora gdy ma do wykorzystania tylko jeden instrument monodyczny (grający przeważnie jednogłosowo – niejako jedna „warstwa”) i gdy komponuje na większą liczbę instrumentów harmonicznym (z możliwością gry wielogłosowej – wiele „warstw”).

Porównawcza analiza słuchowa i aktywny udział młodzieży w dyskusji prowadzi do rozmaitych wniosków, utrwala podstawowe pojęcia muzyczne. Na zakończenie można zadać uczniom zagadkę – ile lat (mniej więcej) może dzielić powstanie wersji pierwotnej utworu (Paganini) od jego twórczej parafrazy na dwa fortepiany (Lutosławski)? Być może niektórym uczniom uda się trafnie umiejscowić „Wariacje na temat Paganiniego” na osi czasu – należy wtedy zdradzić młodzieży imię i nazwisko oraz lata życia kompozytora tego utworu. Nauczyciel w kilku zdaniach (posiłkując się źródłami ikonograficznymi, encyklopedycznymi bądź internetowymi) opowiada o Lutosławskim, wskazując, że był to jeden z najwybitniejszych polskich kompozytorów, cenionych do dziś na całym świecie. Warto przy tej okazji nakreślić także kontekst powstania „Wariacji na temat Paganiniego”:

Lata okupacji Lutosławski spędził w Warszawie, zarabiając na życie jako pianista. Początkowo występował sam, później – w duecie fortepianowym z Andrzejem Panufnikiem (1914–1991), kolegą ze studiów i wybitnym kompozytorem. Repertuar duetu obejmował głównie transkrypcje znanych utworów symfonicznych oraz improwizacje. W roku 1941, idąc za radą jednego z kolegów-muzyków, Lutosławski napisał parafrazę popularnego „Kaprysu a-moll” op. 1 nr 24 na skrzypce solo Niccolò Paganiniego. (...) „Wariacje” zyskały z czasem rangę wielkiego przeboju. Weszły do repertuaru wszystkich znaczących duetów fortepianowych na świecie; są dziś najczęściej wykonywanym utworem kompozytora.

/Informacje zaczerpnięte z portalu internetowego www.trzejkompozytorzy.pl/

Zwieńczenie 1 i 2 części zajęć może zawierać, oprócz wymiaru dydaktycznego, także element humorystyczny. Prowadzący zauważa, że Lutosławski, dokonując parafrazy „Kaprysu” Paganiniego (tytułowy „Kaprys” ma, *de facto*, formę wariacji), skomponował niejako „wariacje wariacji”. Pojawia się pytanie: czy można w takim razie skomponować „wariacje wariacji wariacji”? Uczniowie na pewno mają swoje pomysły, nauczyciel zaś pokazuje, że w pewnym sensie udało się to samemu Witoldowi Lutosławskiemu, który „zvariantował” sam siebie, popołniając w 1977 roku kolejną wersję swojego utworu (w zależności od potrzeb można wprowadzić termin „transkrypcja”) – „Wariacje na temat Paganiniego” na fortepian z towarzyszeniem orkiestry. W zależności od potrzeb słuchamy całości lub fragmentu kompozycji.

W miarę możliwości prowadzący pokazuje uczniom partytury wszystkich trzech omawianych kompozycji i w kilku słowach wyjaśnia, na czym polega zapis nutowy dla instrumentu solo, dla duetu oraz dla większej liczby instrumentów (partytura orkiestrowa). Warto także polecić młodzieży portal internetowy www.trzejkompozytorzy.pl, który stanowi niezwykle cenne źródło wiedzy o Witoldzie Lutosławskim, z bogactwem informacji oraz przykładów muzycznych do słuchania.

Część 3

Podsumowanie zajęć. Nauczyciel wspólnie z młodzieżą podsumowuje zdobytą na zajęciach wiedzę muzyczną. Uczniowie utrwalają pojęcia, nazwiska twórców, utwory muzyczne. Ponadto prowadzący rozmawia z uczniami na temat techniki wariacyjnej w ogóle – czy występuje w innych dziedzinach sztuki niż muzyka poważna, a może wariacje istnieją w innych dziedzinach naszego życia? Jak się mają terminy takie jak „wariacje”, „parafraza”, „transkrypcja” w muzyce poważnej do pojęcia „coveru” w muzyce rozrywkowej?

Na zakończenie warto zapytać, która z wersji „24 Kaprysu” (oryginalna Paganiniego, czy któreś z twórczych opracowań Lutosławskiego) podobała się uczniom najbardziej i dlaczego. Wskazana jest krótka rozmowa na ten temat.

Przydatne strony

www.trzejkompozytorzy.pl

www.muzykotekaszkolna.pl